

Μακεδονικά

Τόμ. 31, Αρ. 1 (1998)



Β. Δημητριάδης, Η Θεσσαλονίκη της παρακμής. Η Ελληνική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης κατά τη δεκαετία του 1830 με βάση ένα οθωμανικό κατάστιχο απογραφής του πληθυσμού

Αθ. Ε. Καραθανάσης

doi: [10.12681/makedonika.147](https://doi.org/10.12681/makedonika.147)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ



Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καραθανάσης Α. Ε. (1998). Β. Δημητριάδης, Η Θεσσαλονίκη της παρακμής. Η Ελληνική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης κατά τη δεκαετία του 1830 με βάση ένα οθωμανικό κατάστιχο απογραφής του πληθυσμού. *Μακεδονικά*, 31(1), 437–442. <https://doi.org/10.12681/makedonika.147>

στολίδης, τόν ὁποῖο ὁ συγγρ. κακῶς παραπέμπει σέ *Μυρτίλο*, ἀντί τοῦ ὀρθοῦ Κοσμάς-Μυρτίλος Ἀποστολίδης. Ὁ κ. Χ.Β. θά μπορούσε, ἐπίσης, νά προβεί καί σέ συσχετισμούς τῶν σεραϊκῶν συντεχνιῶν μέ τίς ἑλληνικές ἐμπορικές κομπανίες τοῦ Sibiu καί τοῦ Brasov, τῶν ὁποίων, σημειωτόν, πολλά μέλη προέρχονταν ἀπό τίς Σέρρες καί τό Μελένιο. Ἐπί τοῦ προκειμένου ὑπάρχουν οἱ μελέτες τοῦ ὑπογραφομένου *L'Hellénisme en Transylvanie*, Θεσσαλονίκη 1989, ἐκδ. Ι.Μ.Χ.Α., καί τῆς κ. Δέσποινας-Εἰρήνης Τσοῦρα-Παπαστάθη, *Ἡ ἑλληνική ἐμπορική κομπανία τοῦ Σιμπίου Τρανσυλβανίας 1636-1848. Ὁργάνωση καί Δίκαιο*, Θεσσαλονίκη 1994, ἐκδ. Ι.Μ.Χ.Α. Ὅπως καί νά ἔχει, πάντως, ἡ μικρή, ἀλλ' οὐσιαστική στό περιεχόμενο τῆς, μελέτη τοῦ κ. Χ.Β. εἶναι εὐπρόσδεκτη ἀπό κάθε ἄποψη, γι' αὐτό καί ἀξίζουν θερμά συγχαρητήρια στόν συγγραφέα τῆς, στόν ἐκδότη τῆς κ. Β. Τζανακάρη καί στόν χορηγό τῆς ἐκδόσεως, δηλ. τό Ἐμπορικό καί Βιομηχανικό Ἐπιμελητήριο Σερρών.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Β. Δημητριάδης, *Ἡ Θεσσαλονίκη τῆς παρακμῆς. Ἡ Ἑλληνική Κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης κατά τή δεκαετία τοῦ 1830 μέ βάση ἓνα ὀθωμανικό κατάστιχο ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ*, Ἡράκλειο, Πανεπιστημιακές ἐκδόσεις, 1997, σσ. 345.

Ὁ καθηγητής κ. Β. Δημητριάδης εἶναι γνωστός ἀπό πολλά χρόνια γιά τίς ἐρευνές του τίς ἀναφερόμενες στήν Θεσσαλονίκη, καί τήν Μακεδονία γενικότερα, κατά τήν Τουρκοκρατία: κλασικές παραμένουν οἱ μελέτες του *Ἡ Κεντρική καί Δυτική Μακεδονία κατά τόν Ἐβλιγιά Τσελεμπή*, Θεσσαλονίκη 1973, καί *Τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατά τήν ἐποχή τῆς Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983. Τό νέο βιβλίο του βασιζέται σέ τουρκικό κατάστιχο ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης κατά τήν περίοδο 1831-1835 ἀποκείμενο στό Ἱστορικό Ἀρχεῖο Μακεδονίας, καί τό ὁποῖο εἶναι ἀντίγραφο τοῦ ἀρχικοῦ πού στάλθηκε ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη στό κατάστιχο-ἀντίγραφο οἱ Τοῦρκοι ὑπάλληλοι τοῦ Ἱεροδικαστηρίου ἔγραφαν τίς τυχόν μεταβολές πού ἀφοροῦσαν στόν ἀπογραφόμενο χριστιανικό πληθυσμό τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶναι ἡ περίοδος τῆς πληθυσμιακῆς καί οικονομικῆς παρακμῆς τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς Θεσσαλονίκης, ὡς συνέπεια τῶν δραματικῶν γεγονότων τοῦ 1821-1822. Ὁ συγγρ. χωρίζει τό βιβλίο του σέ δύο μέρη: τό πρῶτο μέρος περιλαμβάνει δώδεκα κεφάλαια: Ἡ ἀπογραφή τοῦ 1831 (α), Οἱ διαταγές γιά τήν ἀπογραφή τῆς Θεσσαλονίκης (β), Τό Κατάστιχο (γ), Ὁ ἀριθμός τῶν μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος τό 1835 (δ), Φορολογούμενοι καί μή φορολογούμενοι (ε), Οἱ ἐπαγγελματικές ἀσχολίες τῶν Ἑλλήνων (στ), Ἡ κοινοτική διοίκηση (ζ), Ἡ σύνθεση τῆς οἰκογένειας (η), Γεννητικότητα καί θνησιμότητα τῶν Ἑλλήνων κατοίκων (θ), Οἱ ξενιτεμένοι (ι), Οἱ ξένοι (ια), Τά ὄνόματα τῶν κατοίκων καί ἡ ἐθνολογική σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ (ιβ) καί ὁ Ἐπίλογος. Στό δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου του ὁ συγγρ. ἐκδίδει τά κείμενα τῶν διαταγῶν, τά ἔγγραφα τῶν διαταγῶν σέ μετάφραση, τό Κατάστιχο· στό τέλος παραθέτει τή βιβλιογραφία, τό Εὐρετήριο καί Παράρτημα Εἰκόνων.

Στό πρῶτο κεφ. ὁ συγγρ. δίδει τούς ἄξονες στός ὁποίους κινήθηκε ἡ πρώτη ἀπογραφή τοῦ ἀνδρικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κατά τήν ὑπόψη περίοδο· ἦταν τό 1831, ὅταν ἡ Ὑψηλή Πύλη ἐπιχείρησε τήν πρώτη ἀπογραφή (πού ἀπασχολεῖ τόν συγγρ.), προκειμένου νά ἐκσυγχρονίσει τό διοικητικό τῆς σύστημα. Τά ἀπογραφικά δελτία, κατά τήν τρέχουσα γραφειοκρατική ὀρολογία, πού ἀπόκνεται

στο Βαšbakanlik Αρşivı, άνέρχονται στά 21.000 καί δέν έχουν μελετηθει άκόμη, πλήν ένός. Στή συνέχεια ό συγγρ. άσχολείται μέ τό περιεχόμενο τών διαταγών τών ένών 1830, 1831, 1833 γιά τήν άπογραφή τής Θεσσαλονίκης, άλλά, ταυτοχρόνως, προχωρεί sé έπισημάνσεις γιά τών χαρακτήρα τής φορολογίας χριστιανών καί μουσουλμάνων (ένισότητες, άπαλλαγές όρισμένων κατηγοριών, καταγραφική μετακινουμένον, τρόπος καταγραφής μουσουλμάνων καί χριστιανών, κατά έξάμηνο άποστολή καταστίχων, συμβολή προκρίτων στήν άπογραφή). Ό συγγρ. σημειώνει, έπίσης, ότι ή άπογραφή πρέπει νά διενεργήθηκε μεταξύ Νοεμβρίου 1830 καί Μαρτίου 1833, άλλά καί ότι μέ νεώτερη διαταγή έπλήθαν όρισμένες διορθώσεις στά κατάστιχα έξαιτίας τών λαθών πού έπεσημάνθηκαν, άφου οι άριθμοί όθωμανοί υπάλληλοι τής Θεσσαλονίκης φαίνεται ότι δέν έκαμαν καλά τή δουλειά τους. Αυτό είχε ως άποτέλεσμα τήν άνάγκη γιά νέες συμπληρωματικές πληροφορίες καί, κατ' άκολουθίαν, τήν συνέχισή τής άπογραφής ως τά μέσα τού 1835. Στο τρίτο κεφ. ό συγγρ. περιγράφει τό κατάστιχο, «τό Έροδικαστικό κατάστιχο τού έλληνικού πληθυσμού μέσα στήν πόλη», πού χρονολογείται στις 3 Ίανουαρίου 1835· τό κατάστιχο αυτό είναι καί τό μόνο σωζόμενο, άφου τά αντίστοιχα άπογραφικά τού έβραϊκού καί τουρκικού πληθυσμού τής πόλης φαίνεται νά έχουν χαθεί.

Ή καταγραφή τών κατοίκων τής Θεσσαλονίκης γίνεται κατά συνοικίες, δηλ.: 'Αγίου 'Αθανασίου, Μονής Μεγάλης Παναγίας (σήμερα Νέας Παναγίας), 'Αγίου Κωνσταντίνου, 'Αγίου 'Υπατίου (σήμερα Παναγίας Δεξιᾶς), 'Αγίου Νικολάου, 'Αλμυράς Βρύσης (σήμερα 'Υπαταντής), Παναγούδας, Μητροπολιτή (σήμερα Μητροπόλεως), Καμένου Μοναστηριού (σήμερα 'Αγίου Μηνᾶ), Μονής Κοριτσιών (σήμερα 'Αγίας Θεοδώρας), Μονής Λαγού (σήμερα Λαοδηγητρίας) καί Μονής Τσαούση (Μ. Βλατάδων). Ή καταγραφή άκολούθησε τήν έξηξ μέθοδο: ένω στήν καταγραφή τών Τουρκων γίνεται καταγραφή μόνιμων κατοίκων χωριστά άπό τούς ξένους ένοικιαστές, περαστικούς, μη καταγραφή γυναικών, όρφανών, άνηλικών, άναπήρων, ύψηλων άξιωματούχων, στήν καταγραφή τού χριστιανικού έλληνικού πληθυσμού, αντίθετα, άπογράφονται παιδιά, όρφανά, άνάπηροι, γέροντες, βρέφη, έξαιρουμένων καί έδώ, μόνον τών ύψηλων άξιωματούχων. Ό συγγρ. παρατηρεί όρισμένα λάθη ως προς τόν συνολικό άριθμό τών άπογραφομένων. Ένδιαφέρον είναι νά λεχθει ότι στο κατάστιχο αναγράφονται τό έπάγγελμα, τό όνομα, τό πατρώνυμο τού άπογραφομένου χωρίς άναφορά έπιθέτου. Σημειώνονται, πάντως, ως χαρακτηριστικό τό μουσάινη ή τά γένεια του· τά παιδιά καταγράφονται έπειτα άπό τόν πατέρα τους. Έπισημαίνεται, άκόμη, ή πατριαρχική δομή τής χριστιανικής ελληνικής οικογένειας, πού ήταν πολύ ζωντανή στήν Θεσσαλονίκη καί ή άσκηση τού ίδιου επαγγέλματος πού τά μέλη της άσκούσαν τίς περισσότερες φορές. Πάνω άπό τά όνόματα τών άπογραφομένων οι όθωμανοί υπάλληλοι σημειώναν τήν καταγωγή τους, τόν λόγο γιά τόν όποιο έχουν φύγει άπό τόπο τους, καθώς καί τούς λόγους γιά τούς όποιους δέν πληρώνουν φόρο.

Στό τέταρτο κεφάλαιο ό συγγρ. προσπαθει νά άνασυνθέσει τόν άριθμό τών μελών τής Έλληνικής Κοινότητας τό 1835, ό όποιος σύμφωνα μέ τούς ύπολογισμούς του άνέρχεται στά 6.880. Ό συγγρ. στηρίζεται στόν τεκμηριωμένο άπό τήν άπογραφή άριθμό τών άρρένων, πού ήταν 2.410, στήν άποψη «ότι ό συνολικός άριθμός τού πληθυσμού ένός τόπου κατά τήν προβιομηχανική εποχή ήταν ίσος περίπου μέ τόν τριπλάσιο άριθμό τών άρρένων άπό τήν ηλικία τών 12 μέ 13 ένών καί πάνω». Μέ βάση τής τουρκικής πηγής ό συγγρ. ύπολογίζει τό σύνολο τών άρρένων κατοίκων τής Θεσσαλονίκης στους 12.720, άπό τούς όποιους οι 2.759 ήταν Χριστιανοί καί οι 5.667 Έβραίοι. Συνολικός πληθυσμός, άνδρες, γυναίκες καί παιδιά τό 1831: 25.500 άτομα.

Ἡ συγγρ., ἀφοῦ μνημονεύσει συντόμως τοὺς λόγους τῆς πληθυσμιακῆς καὶ οικονομικῆς παρακάμψης τῆς πόλης, ἀναφέρει τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀρρένων χριστιανῶν κατοίκων κατὰ συνοικία: πρώτη ἦταν αὐτὴ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου μὲ 710 καὶ τελευταία ἡ Λαοδηγήτρια μὲ 93.

Στὸ πέμπτο κεφ. ἐξετάζονται οἱ φορολογούμενοι καὶ μὴ φορολογούμενοι. Οἱ φορολογούμενοι κατατάσσονται, κατὰ τὴν ὀθωμανικὴ νομοθεσία, σὲ τρεῖς κατηγορίες: τοὺς πλουσίους, τοὺς εὐπόρους καὶ τοὺς πτωχοὺς. Σύμφωνα μὲ τὰ τουρκικὰ κατὰστιχα πλοῦσοι ἦσαν τὸ 6,93% τοῦ πληθυσμοῦ, εὐποροὶ τὸ 34,91% καὶ πτωχοὶ τὸ 17,89%. Σημειώνουμε ἐδῶ ὅτι οἱ Ἑβραῖοι κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ὑπόψη περίοδο, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὰ ποσοστὰ φορολογίας, ἦσαν, γενικά, πολὺ φτωχοί, ἐγγίζοντας σχεδὸν τὴν οικονομικὴ ἐξαθλίωση. Οἱ περισσότεροι πλοῦσοι τῆς πόλης κατοικοῦσαν στὴν συνοικία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἀκολουθοῦσαν αὐτοὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τῆς Μεγάλης Παναγίας κ.λπ. Ὑψηλὰ ποσοστὰ εὐπόρων εἶχαν οἱ συνοικίες τοῦ Μητροπολίτη, τοῦ Ἁγίου Ὑπατίου, τῆς Μ. Μεγάλης Παναγίας, ἐνῶ οἱ πῖο φτωχοὶ ἦσαν αὐτὲς τῆς Μονῆς Λαγού καὶ Μονῆς Τσαούση. Στους μὴ φορολογούμενους ἀνήκαν οἱ ζητιάνοι καὶ οἱ ἀνίκανοι γιὰ ἐργασία, οἱ μπερατλῆδες (προστατευόμενοι), οἱ ξένοι ὑπῆκοοι, οἱ πυροσβέστες καὶ οἱ ὑπηρετὲς τῶν Τούρκων. Οἱ χριστιανοὶ ζητιάνοι καὶ ἀνίκανοι ἦσαν 122 (τὸ 3,37% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῶν μελῶν τῆς Κοινότητος), οἱ μπερατλῆδες ἦσαν μόνον ἑπτὰ, οἱ ξένοι ὑπῆκοοι, πολλῆς κυρίως τοῦ νεοσύστατου ἑλληνικοῦ κράτους, ἦσαν δέκα τρεῖς, οἱ πυροσβέστες δέκα τέσσερις, ἀπὸ τοὺς ὁποίους μόνον τρεῖς εἶχαν ὡς μοναδικὴ ἀπασχόληση τὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι ἀσχολοῦνταν καὶ μὲ ἄλλα ἐπαγγέλματα, οἱ ὑπηρετὲς Τούρκων ἀξιωματοῦχων ἦσαν δώδεκα.

Στὸ κατὰστιχο τῆς ἀπογραφῆς, ὅπως ἐλέχθη, ἀναγράφονταν καὶ τὰ ἐπαγγέλματα τῶν Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλονίκης: μὲ αὐτὰ ἀσχολεῖται ὁ συγγρ., στὸ ἕκτο κεφ. Ἐτοι πληροφοροῦμαστε ὅτι τὰ ἐπαγγέλματα ποὺ δηλώθηκαν ἦσαν 130. Τὸ κεφ. αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον ἐκτενῆ, ἀφοῦ ὁ συγγρ. προβαίνει σὲ συστηματικὴ ἀνάλυση τῶν ἐπαγγελμάτων καταρτίζοντας σειρὰ πινάκων ὅπως: ἐπαγγελματίες εἰδῶν ἔνδυσης, ἐπαγγελματίες δερμάτων εἰδῶν, ἐπαγγελματίες τροφίμων καὶ ποτῶν, ἐπαγγελματίες οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, ἐπαγγελματίες ἐπεξεργασίας ξύλου, ἐπαγγελματίες μεταλλικῶν εἰδῶν, ἐπαγγελματίες μεταφορῶν, ἐπαγγελματίες ὑπηρεσιῶν, ἐμπορευόμενοι κ.λπ. Ὁ συγγρ. συντάσσει, ἐπίσης, πίνακες μισθῶν, μεροκαματιάρηδων, τῶν κυριότερων ἐπαγγελμάτων κατὰ φορολογικὴ κατηγορία, ντόπιων καὶ ξένων ἀνεξαρτήτων ἐπαγγελματιῶν κατὰ φορολογικὴς κατηγορίας, ἐπαγγελμάτων κατὰ φορολογικὴ κατηγορία κ.λπ. Ἐδῶ ὁ συγγρ. ἐξετάζει τὰ ἐπαγγέλματα τῶν χριστιανῶν τῆς Θεσσαλονίκης, τίς συνοικίες ὅπου ἦσαν συνήθως ἐγκαταστημένοι οἱ Ἕλληνες ποὺ ἀσκοῦσαν τὸ ἴδιο ἐπάγγελμα, προβαίνει σὲ ἐπισημάνσεις, ὅπως, λόγου χάρις ὅτι τὸ ἐπάγγελμα τοῦ σαράφη (ἀργυραμοιβῶν) τὸ ἀσκοῦσαν ἀποκλειστικῶς σχεδὸν οἱ Ἑβραῖοι, ὅτι δὲν συνάντησε χριστιανούς κουρεῖς, παπλωματάδες, ξυλεμπόρους, γιαιουρτσῆδες, ὅτι ἡ χριστιανικὴ κοινότητα ἐξυπηρετοῦνταν ἀπὸ Τούρκους καὶ Ἑβραίους ἐπαγγελματίες καὶ ἀντιστρόφως. Γίνεται, ἐπίσης, λόγος γιὰ τίς μικρὲς βιοτεχνίες τίς ὁποῖες εἶχαν ἰδρύσει Ἕλληνες ποὺ ἀπασχολοῦσαν συνήθως ἕναν ὡς τρεῖς τεχνίτες καὶ μόνον σὲ μία περίπτωση ἑννέα. Ἡ φυγὴ τῶν ἀμπατζῆδων σὲ ἄλλα κέντρα ἦταν καὶ ἡ κυριότερη αἰτία γιὰ τὴν μὴ ἀνάπτυξη ἀστικῆς τάξης στηριγμένης στὶς συντεχνίες στὴν Θεσσαλονίκη, ἡ ὁποία τάξη, ὁμως, στηρίχθηκε στὸς ἐμπόρους τοῦ εἰσαγωγικοῦ καὶ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου καὶ τοὺς μεγάλους γαιοκτῆμονες τῆς πεδιάδας τῆς Θεσσαλονίκης. Τέλος, ὁ συγγρ. παραθέτει λεξιλόγιο ἐπαγγελμάτων στὴν τουρκικὴ μὲ τίς ἀναγκαῖες ἐπεξηγήσεις. Στὸ

κεφάλαιο αυτό εκτιμᾶ τὰ ἐπαγγέλματα κατὰ ποσοστά κατοίκων, ποσοστά εὐπόρων καὶ πτωχῶν, μελετᾷ τὴν φύση τῶν επαγγελμάτων, τὰ καταστήματα καὶ τὰ ἐργαστήρια, τὸν ἀναλογοῦντα φόρο, τοὺς ἐντόπιους καὶ ξένους μαγαζάτορες, τὰ ἐπαγγέλματα τῶν ἐντοπίων καὶ τῶν ξένων.

Στὸ ἕβδομο κεφ. ὁ συγγρ. ἀσχολεῖται μὲ τὴν κοινοτική διοίκηση, τοὺς μουχτά-ρηδες καὶ κεχαγιάδες, δύο κατὰ κανόνα, σὲ κάθε συνοικία· ὁ συνολικός ἀριθμὸς τοὺς ἀνερχόταν στοὺς εἴκοσι, καὶ αὐτὸ ἐπειδὴ ὀρισμένες συνοικίες εἶχαν ἓνα μόνον μουχτάρη. Ὁ συγγρ. ἀναζητεῖ ἐδῶ καὶ τὴν οἰκονομική κατάσταση τῶν προυχόντων, πού δὲν προέρχονταν κατ' ἀνάγκη ἀπὸ τοὺς πλουσίους· ἡ ἐκλογή τοὺς ἀπὸ ὅλα τὰ κοινωνικά στρώματα γινόταν μὲ κριτήριο τὴν ἱκανότητα τοῦ καθενὸς νὰ ἐκπροσωπῇ τὴν κοινότητα μὲ τὸν καλύτερο τρόπο.

Στὸ ὄγδοο κεφ. ὁ συγγρ. μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὸ σύνολο τῶν σπιτικῶν τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ὑπόψη περίοδο ἀνερχόταν στὰ 1959, ἐνῶ ὁ χριστιανικός πληθυσμὸς ἀνερχόταν στὰ 6.890 ἄτομα. Πολύ χρήσιμος εἶναι ὁ πίνακας μὲ τὸν ἀριθμὸ οἰκογενειῶν κατὰ συνοικία, ὅπου κυριαρχεῖ ἡ συνοικία τοῦ Καμένου Μοναστηριοῦ ("Ἅγιος Μηνᾶς) μὲ 228 οἰκογένειες, ἀκολουθεῖ αὐτὴ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου μὲ 175, τῆς Παναγούδας μὲ 167 κ.λπ.

Τὸ ἔνατο κεφ. ἀναφέρεται στὴν γεννητικότητα καὶ θνησιμότητα τῶν Ἑλλήνων κατοίκων: «τὰ παιδιά μέχρι 19 ἐτῶν ἀποτελοῦσαν τὸ 39,93% τοῦ συνολικοῦ ἀνδρικοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ, ἀπὸ 16 ἕως 60 ἐτῶν τὸ 56,78% καὶ πάνω ἀπὸ 60 ἐτῶν τὸ 3,29%». Σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ διαπίστωση τοῦ συγγρ. γιὰ τὴν αὐξηση τῶν γεννήσεων τὴν περίοδο 1829-1834, ὅποτε εἶχαν γεννηθεῖ 636 ἄγῳρια· πρόκειται σαφῶς γιὰ τὴν περίοδο σχετικῆς ἡρεμίας μετὰ τὰ τραγικὰ γεγονότα τοῦ 1821-1822. Ὅσο γιὰ τὴν θνησιμότητα τῶν Ἑλλήνων κατοίκων ὁ συγγρ. ὑποστηρίζει ὅτι ὀφειλόταν κυρίως στὶς παιδικές ἀσθένειες, στὶς ἐπιδημίες πανούκλας καὶ χολέρας, στοὺς πολέμους, στὴν πείνα.

Στὸ δέκατο κεφ. ὁ συγγρ. κάνει λόγο γιὰ τοὺς ξενιτεμένους Θεσσαλονικεῖς πού προτιμοῦσαν τὴν Σμύρνη (56 ἄτομα) καὶ ἄλλα μέρη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (29 ἄτομα), τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὴν Ἀλεξάνδρεια κ.λπ.· οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ξενιτεμένους ἦσαν ἀμπατζῆδες.

Ἀλλὰ καὶ οἱ ξένοι πού εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴν Θεσσαλονίκη ἀπασχολοῦν τὸν συγγρ. στὸ ἑνδέκατο κεφ., ὅπου ἐξετάζονται οἱ τόποι καταγωγῆς τοὺς, οἱ αἰτίες ἀποδημίας τοὺς, τὰ ἐπαγγέλματά τοὺς, οἱ συνοικίες ἐγκατάστασης, οἱ σχέσεις μὲ τοὺς ἐντοπίους. Ἡ συρροή πολλῶν ξένων στὴν Θεσσαλονίκη ἀποκαλύπτει τὴν ἔλξη πού καὶ τότε, λίγο μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1821, ἀσκούσε ἡ πόλη στοὺς κατοίκους τῆς μακεδονικῆς ἐνδοχώρας. Δύο πίνακες, πού κατήρτισε ὁ συγγρ., ἀναδεικνύουν σαφῶς τὴν ποικιλία προέλευσης τῶν ξένων κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν κατανομή τῶν ξένων κατὰ συνοικία, τὴν καταγωγή τοὺς ("Ἡπειρος, περιοχή Θεσσαλονίκης, Θεσσαλία, Ἄνατ. Μακεδονία, Δυτ. Μακεδονία, Κεντρ. Μακεδονία, Μοριᾶς, Στερεὰ Ἑλλάδα, Χαλκιδικὴ κ.λπ.).

Στὸ δωδέκατο κεφ. γίνεται λόγος γιὰ τὰ ὀνόματα τῶν κατοίκων καὶ τὴν ἐθνολογικὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ. Τὰ ὀνόματα βεβαίως, στὴν συντριπτικὴ τους πλειοψηφία εἶναι ἑλληνικά· χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ χρήση βυζαντινῶν ὀνομάτων ("Ἀλέξης, Ἀνδρόνικος, Ἀργυροπούλης, Δούκας, Θεοδόσιος, Ἰωαννίκιος κ.λπ.), ἡ ἐπιγράφιση τῶν ὀνομάτων Γιώργης, Δημήτρης, Γιάννης κ.λπ., πού μαζὶ μὲ τὰ Κωνσταντῖνος, Κώστας, Κωστάκης, Νικόλας, Χρῆστος, Βασίλης κ.λπ. κάλυπταν τὸν μισὸ χριστιανικὸ πληθυσμὸ. Τὰ ξένα ὀνόματα (ὅπως Γιουβάν, Στογιάν, Ρίζο, Τραγιάν), προερχόμενα ἀπὸ

τὴν βαλκανικὴ ἐνδοχώρα, ἦσαν ἐλάχιστα.

Στὸν Ἐπίλογο ὁ συγγρ. σημειώνει ὀρισμένα ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα γιὰ τὴν ἀριθμητικὴ καὶ πολιτισμικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴν Θεσσαλονίκη, τὴν ἀναμφισβήτητη χρῆση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, τὴν συσπείρωση γύρω ἀπὸ μία καὶ μόνον ἐκκλησιαστικὴ καὶ κοινοτικὴ ἀρχή, τὴν δημιουργία «παροικιών» ἀπὸ ξενιτεμένους ποὺ ἐγκαθίσταντο στὶς συνοικίες ὅπου ἀπὸ παλαιὰ ζοῦσαν συμπατριῶτες τους, τὴν ἀπουσία βιομηχανίας, τὴν ἀπασχόληση τῶν Ἑλλήνων σὲ βιοτεχνίες, τὴν παρακμὴ τῶν βιοτεχνιῶν παραγωγῆς ὑφασμάτων, τὴν φτώχεια καὶ ἀνέχεια τῶν Ἑλλήνων, ποὺ ὁ ἀριθμὸς τους λόγω τῶν γεγονότων τοῦ 1821 εἶναι ὁ μικρότερος ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς κατάληψης τῆς πόλης τὸ 1430 ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς, τὴν μοιραία παρακμὴ, λόγω τῆς φθίνουσας οικονομικῆς ζωῆς, τοῦ ἐβραϊκοῦ καὶ μουσουλμανικοῦ στοιχείου, τὴν μικρὴ παραγωγὴ προϊόντων, ποὺ προορίζονταν μόνον γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ κατανάλωση, τὸν μαρασμὸ τῆς ὑπαιθροῦ. Ἔτσι ἡ Θεσσαλονίκη στὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1840 ἦταν μία δευτερεύουσα ὀθωμανικὴ πόλη, μὲ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἀποδυναμωμένο ἀπὸ τὴν τραγωδίαν τοῦ 1821-1822, ἀλλὰ ποὺ προσπαθοῦσε νὰ ὀρθοποδήσει, πράγμα ποὺ πέτυχε μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο.

Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου του ὁ συγγρ. παραθέτει τὰ κείμενα τῶν διαταγῶν (κατάστιχα Ἱεροδικείου Θεσσαλονίκης, ἀριθ. 223, κατάστιχο Ἱεροδικείου Κιλκίς ἀριθ. 2, Ἀρχεῖο Μονῆς Ἰβήρων), τὰ ὁποῖα ἐκδίδονται μὲ τὴν πρωτότυπη τουρκικὴ γραφὴ τους· στὴν συνέχεια ὁ συγγρ. παρέχει μετάφραση στὴν ἑλληνικὴ τῶν ἐγγράφων τῶν διαταγῶν. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ ἱεροδικαστικὸ κατάστιχο τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου δίδονται τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ἐπαγγέλματα τῶν κατοίκων τῶν χριστιανικῶν συνοικιῶν στὴν Θεσσαλονίκη. Ὁ συγγρ. κλείνει τὸ βιβλίον του μὲ τὴν Βιβλιογραφία, τὸ Εὐρετήριο καὶ Παράρτημα εἰκόνων (τὰ κατάστιχα καὶ ἓνα τοπογραφικὸ τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰ.).

Συμπερασματικά: ὁ καθηγητὴς Β.Δ., ἐξέχων τουρκολόγος τῆς χώρας μας, συνέγραψε ἓνα πολὺ ἐνδιαφέρον ἔργο, ποὺ συνιστᾷ σημαντικὴ συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, στηριζόμενος μάλιστα, ὅπως συνηθίζει, στὰ τουρκικὰ ἐγγραφα τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχεῖου Μακεδονίας. Ἡ μελέτη αὐτὴ εἶναι χρήσιμη ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι γνωρίζαμε λίγα ὡς τώρα γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1821, ποὺ ἦσαν τραγικὰ ἀπὸ κάθε ἄποψη γι' αὐτοὺς, μετὰ τὶς σφαγές, τὴν φυγὴ, τὸν οικονομικὸ μαρασμὸ. Σχεδὸν ὅλος ὁ ἑλληνικὸς κόσμος τῆς πόλης, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ποὺ συρρέει σ' αὐτὴν, καταγράφεται στὴν μελέτη τοῦ συγγρ. Πλοῦσινα, λοιπόν, καὶ ἀποκαλυπτικὴ μελέτη γιὰ τὴν Θεσσαλονικὴ τῆς παρακμῆς. Τὰ τουρκικὰ ἀρχεῖα εἶναι πηγὴ πλοῦτου γιὰ τὴν γνώση τῆς ἱστορίας μας καὶ σιγά-σιγά οἱ Ἕλληνες τουρκολόγοι τὰ μελετοῦν. Σκέφτεται κανεὶς, πάντως, πόσο θὰ βοηθοῦσαν τὸν συγγρ. τὰ ἀρχεῖα τοῦ Γαλλικοῦ Προξενείου Θεσσαλονίκης, τὰ ἀποκεῖμενα στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Γαλλικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν (Quai d'Orsay), στὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων καὶ γενικότερα στὴν πληρέστερη παρουσίαση τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση. Τὰ γαλλικὰ αὐτὰ ἀρχεῖα εἶναι τὰ μόνον πλήρη, ἄλλωστε, ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα εὐρωπαϊκὰ, προκειμένου πάντα γιὰ τὴν Θεσσαλονικὴ.

Πάντως, ὁ συγγρ., ὅταν γράφει περὶ Βλάχων, μοῦ φαίνεται ὅτι δίδει τὴν ἐντύπωση πὼς τοὺς θεωρεῖ ξεχωριστὴ ἐθνότητα· καλύτερα νὰ γράφουμε: βλαχοφώνους Ἕλληνες ἢ Ἀρωμῶνους· τὸ γνωρίζει, ἐξάλλου, ἐφόσον στὴν σ. 140 γράφει ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν Μοσχόπολη καὶ συγκεκριμένα μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς ἀπὸ τοὺς Τουρκοβανοὺς τὸ 1770. Ἡ ταῦτιση τοῦ χωριοῦ Gavardina μὲ τὸ Λιτόχωρο ἔγινε ἀπὸ τὸν συγγρ. μὲ βάση ἔμμεσες καὶ προφορικὰς μαρτυρίες. Ἴσως ἔχει δίκαιο, ἀλλὰ σὲ χάριτη

του γεωγράφου C. Blaeu, *Atlas major sive Cosmographia Blaviana, 1666 - Macedonia, Epirus et Achaia, 1662* (και ανατυπώσεις στον 18ο αιώ.) ή Gavardina φέρεται στα βόρεια του Αλιάκμονα μακριά από τον Όλυμπο με την επιφύλαξη βέβαια ότι οι χαρτογράφοι του 16ου και 17ου αιώ. δεν ήταν σαφείς στην άκριβη τοποθέτηση των γεωγραφικών χώρων που τους απασχολούσαν. Έκει την τοποθετούν και άλλοι χαρτογράφοι του 17ου και 18ου αιώ.: ο ενδιαφερόμενος μπορεί πρόχειρα να αναζητήσει τις πληροφορίες αυτές στην έκδοση: Δήμος Θεσσαλονίκης - Δημοτική Πινακοθήκη, *Χάρτες και γραβιούρες της Μακεδονίας, 15ος-19ος αιώ.*, Θεσσαλονίκη 1992. Ο συγγρ. στην σ. 48 συζητεί για το χωριό *Καρίτσα* και υποθέτει πώς πρέπει να ταυτισθεί με το *Φερνίτσα*, που άπαντά συχνά στα έγγραφα που εξέδωσε ο Ίω. Κ. Βασδραβέλλης, *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας 1695-1912*, Θεσσαλονίκη 1952, ως τόπος καταγωγής πολλών άπογραφομένων της περιόδου 1831-1835. Δεν αποκλείεται η υπόθεσή του να είναι όρθη, εφόσον είναι εύκολη η παρανόγνωση Καρίτσα - Φερνίτσα. Αναζητήσα την Φερνίτσα σε κείμενα και χάρτες της περιοχής, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Μόνον που η Καρίτσα που μνημονεύει ο συγγρ. δεν είναι αυτή που βρίσκεται στην Όσσα, αλλά στον Όλυμπο, μερικά χιλιόμετρα ψηλότερα από το Δίον. Υπάρχει και Καρίτσα στην Όσσα, αλλά δεν έχει σχέση με αυτήν του Ολύμπου: στην τελευταία έχουν εγκατασταθεί κάτοικοι του παλαιού χωριού Φτέρη (που βρισκόταν γύρω στα 15-20 χλμ. βορειότερα της Καρίτσας). Μήπως λοιπόν η Φτέρη πρέπει να ταυτισθεί με την Φερνίτσα των τουρκικών εγγράφων; Ο Αντώνιος Μηλιαράκης, *Οδοιπορικά Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά τον Émile Isambert*, Αθήνα 1878, σ. 77, γράφει: «Μετά τους Σφίγγους καταλείπομεν εν δεξιᾷ τὴν Κουντουριώτισσαν καὶ τὸν αὐλῶνα δι' οὗ φθάνει τις εἰς τὴν Μονὴν τῆς Πέτρας, καὶ διερχόμενοι τὴν Φτέρην ἢ Καρίτσαν, φθάνομεν εἰς (2 ὄρ. 30) *Μαλαθριαν*, τὸ ἀρχαῖον Δίον». Πβρλ. τὸν Νικ. Θ. Σχινᾶ, *Οδοιπορικαὶ σημειώσεις Μακεδονίας, Ἠπείρου...*, Αθήνα 1886, σ. 47. Λιγότερο διαφωτιστική είναι ἡ μελέτη τοῦ Ἀθ. Γ. Καραβέρου, *Τουρκικὰ ἔγγραφα - ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ ἀρχεῖα Μακεδονίας ἀναφερόμενα στὸ Νομὸ Πιερίας*, Θεσσαλονίκη 1984.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Ἀδέλα Ἰσμουριάδου, *Κοριτσά, Ἐκπαίδευση - Εὐεργέτες - Οἰκονομία 1850-1908*, ἐκδ. Institute for Balkan Studies - ἐκδ. οἴκος Ἀδελφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 176 + 12 εἰκόνες.

Τὸ παρόν ἔργο εἶναι ἡ διδακτορική διατριβὴ τῆς Ἀδ. Ἰσμουριάδου καὶ ἀναφέρεται στὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῆς πόλεως Κοριτσᾶς τῆς Β. Ἠπείρου, δηλ. τῆ χρονικὴ περίοδος 1850-1908. Στὴν Εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου τῆς ἡ συγγρ. ἀναλύει τοὺς λόγους τῆς ἀκμῆς: οἰκονομικὴ ἀνθήση, πλουτισμὸς Κοριτσαίων τῆς Διαπορᾶς, ἄνοδος τῆς ἀσιατικῆς τάξης, δραστηριότητες τοῦ Ἠπειρώτου μητροπολίτου Νεοφύτου, παραχώρηση δικαιομάτων στοὺς Χριστιανούς ἀπὸ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη μὲ τὸ Χάττι Χουμαγιούν (1856). Ἡ συγγρ. παρουσιάζει, ἐπίσης, τὶς πηγὲς τῆς ὅπως: τὰ ἔγγραφα τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἰδρύματος Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν, τὸ Public Record Office, τὴν ἐφημερίδα τῆς Κοριτσᾶς *Πελαγίς*. Στὴν συνέχεια ἡ συγγρ. ἀσχολεῖται μὲ τὰ ἱστορικὰ τῆς Κοριτσᾶς: προέλευση ὀνόματος, ἀναφορά τῆς ἀπὸ τὶς βυζαντινὲς πηγές, σχέσεις τῆς μὲ τὶς γειτονικὲς περιοχὲς (Μοσχόπολη, Νικολίτσα, Βυθιζούμι, Ὑπσιχία), διοικητικὴ ὑπάγωγὴ τῆς κατὰ τὴν Τουρκοκρατία στὸ βί-